

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΚΟΣΤΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΩΝ

Ἔπος τοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΚΑΤΖΟΥΡΑΚΗ

I. Ἡ ἔννοια τοῦ κόστους γενικῶς (ιδιωτικοοικονομικὸν κόστος)

Ἡ ἔννοια τοῦ κόστους ἀνευρίσκεται βαθέως εἰς τὸν τρόπον λειτουργίας τῆς συγχρόνου οἰκονομίας καὶ εἰς τοὺς διαφόρους συναλλακτικούς μηχανισμούς, πού ἔχουν ἐγκαθιδρυθῆ διὰ μέσου τῶν αἰώνων—ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας— εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ οἱ ὅποιοι σκοπὸν ἔχουν τὴν διευκόλυνσιν τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ κυκλοφορίας τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν.

Ἡ κατανομή τῆς ἐργασίας καὶ ἡ εἰδίκευσις, ἡ ἐμπορία τῶν προϊόντων, περαιτέρω δὲ ἡ σημερινὴ «κατ' ἐξοχὴν ἀνταγωνιστικὴ—ἐμπορευματικὴ οἰκονομία» (highly merchant - competitive economy) βασιζέονται, κατὰ σημαντικὸν ποσοστὸν, εἰς τὴν θεμελιώδη ταύτην ἔννοιαν—θεσμόν.

Θὰ ἦτο ἴσως ἀδύνατος ἡ σημερινὴ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις, ἡ ὅποια βασιζέται εἰς τὴν προσπάθειαν συνεχοῦς μειώσεως τοῦ κόστους καὶ βελτιώσεως τῆς ποιότητος, ἐὰν δὲν ἀνευρίσκετο καὶ τὸ μέτρον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπολογισθοῦν αἱ συνολικαὶ δαπάναι (εἰς ἀνθρώπινον μόχθον κυρίως ἀλλὰ καὶ ἄλλας θυσίας), πού ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν παραγωγὴν ἐκάστου προϊόντος. Τὸ μέτρον δὲ τοῦτο εἶναι τὸ *κόστος*.

Κατὰ μίαν ἐξαπλουστευμένην εἰκόνα ὅταν λέγωμεν ὅτι, π.χ. ἐν ζευγος ὑποδημάτων στοιχίζει τὴν ἡμερησίαν ἀπασχόλησιν δύο τεχνιτῶν, 300 γραμμάρια δέρματος, κλωστὰς κλπ., τὴν χρησιμοποίησιν ἐργαλειομηχανῶν καὶ λοιπὰς ἀπροβλέπτους δαπάνας, τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ἀναλωθέντων ἀγαθῶν ἀποτελεῖ τὸ κόστος τοῦ ζευγους τῶν ὑποδημάτων.

Ὁ παραγωγὸς τοῦ ζευγους τῶν ὑποδημάτων ὑπολογίζει τὰς δαπάνας του διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ χρήματος. Μίαν παλαιότεραν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἴσχυεν ἡ εἰς εἶδος ἀνταλλαγή (barter) τῶν διαφόρων ἀγαθῶν, ἐν ζευγος ὑποδημάτων θὰ ἀντηλλάσσετο π.χ. μὲ δύο ὑποκάμισα, ἢ 1/2 ἀμνὸν κ.ο.κ. Εἰς τὴν σημερινὴν ἐγχρήματον οἰκονομίαν, ὁ παραγωγὸς ζητεῖ τὴν χρηματικὴν ἀξίαν τῶν δαπανηθέντων, ὑπολογίζων καὶ τὸ κέρδος του, τοιουτοτρόπως

δέ, πραγματοποιούνται αἱ διάφοροι ἀξίαι ἢ τιμαὶ τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν εἰς τὴν ἀγοράν (1).

Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, *κόστος* «εἶναι τὸ σύνολον τῶν δαπανῶν τῶν συνδεομένων μὲ κοινὸν οἰκονομικὸν σκοπὸν, ἥτοι, τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν». Ἡ, ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν, *κόστος* «εἶναι τὸ πηλίκον τῆς διαιρέσεως τῶν παραγωγικῶν δαπανῶν διὰ τῆς συνολικῆς παραγωγῆς ἐκάστου προϊόντος».

Οἱ ἀνωτέρω ὀρισμοὶ ἀποδίδουν τὴν ἔννοιαν τοῦ καλουμένου ἰδιωτικοοικονομικοῦ κόστους, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν τιμῶν τῶν ἀναλωθέντων ἀγαθῶν διὰ τὴν παραγωγὴν ἐνὸς ἄλλου. Περιλαμβάνει ὁμως, ἢ δεόν νὰ περιλαμβάνη καὶ τινὰ ἄλλα ἀποθετικά στοιχεῖα, ὅπως π.χ. τὸ κόστος τῶν παραχθέντων ἀκαταλλήλων καὶ κακῆς ποιότητος προϊόντων (σκάρτα), τὴν χαμηλὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, τὴν κακὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως κ.ο.κ. Τοιοῦτοτρόπως, αἱ θετικαὶ δαπάναι διὰ τὴν παραγωγὴν ἐνὸς προϊόντος, δεόν νὰ προστεθοῦν μὲ τὰς ἀποθετικάς τοιαύτας, ὥστε νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἀκριβὲς πηλίκον. Καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἔχει ἀναπτυχθῆ μία ὁλόκληρος ἐπιστήμη, ἡ Λογιστικὴ τοῦ Κόστους, ἡ ὁποία, διὰ λεπτεπιλέπτων ὑπολογισμῶν, ἐπιδιώκει νὰ κατατοπίσῃ τὸν παραγωγὸν ἐπὶ τοῦ ἀκριβοῦς ὕψους τῶν δαπανῶν του, ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν. Εἶναι γνωστὸν ὁμως ὅτι αἱ ἀποθετικά δαπάναι εἶναι δύσκολον νὰ συλληφθοῦν (ἐκτὸς τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ κόστος τῶν κακῆς ποιότητος προϊόντων «σκάρτων»), ἐτι δὲ δυσκολώτερον νὰ ἀποτιμηθοῦν ἐπακριβῶς εἰς χρηματικὴν ἀξίαν.

Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἔχουν καταβληθῆ σοβαρώτατα διεθνεῖς προσπάθειαι τείνουσαι εἰς τὴν σύλληψιν τῶν ἀποθετικῶν πλευρῶν τοῦ κόστους (ἀποθετικά δαπάναι περιλαμβάνουσαι καὶ τὸ *lucrum cessans* = διαφυγὸν κέρδος). Τὰ κακῆς ποιότητος ἢ σκάρτα προϊόντα θεωροῦνται κατ' ἀρχὴν ὡς «θετικὴ δαπάνη» ἐφ' ὅσον διὰ τῆς διαλογῆς καὶ τοῦ ἐλέγχου ποιότητος θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπισημανθοῦν καὶ νὰ ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ τὴν παραγωγὴν. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ κακῆς ποιότητος προϊόντα, τὰ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ διαφύγουν τὸν ἔλεγχον ἢ καὶ ἐσκεμμένως, νὰ δοθοῦν εἰς τὴν κατανάλωσιν. Τὰ προϊόντα αὐτὰ εἴτε προκαλοῦν θετικὴν ζημίαν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν, παραμένοντα ἀπώλητα ἢ δυσφημίζοντα τὴν ἐπιχείρησιν (marketing), εἴτε προκαλοῦν ζημίας εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον, τοὺς καταναλωτάς, ἐφ' ὅσον ταῦτα εἶναι ἐλαττωματικά καὶ ἀκατάλληλα διὰ τὴν χρῆσιν πού προορίζονται. Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ἔχομεν μίαν δαπάνην (κόστος) πού πληρῶνει τὸ κοινωνικὸν σύνολον καὶ πού εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν ἰδιωτικοοικονομικῶν δαπανῶν («Κοινωνικὸν κόστος» ἴδε κατωτέρω).

Ἄλλὰ αἱ θετικαὶ ἢ ἀποθετικά ζημίαι τῆς ἐπιχειρήσεως, ἐν τῷ συνόλω

1) Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς τιμῆς ἢ ἀξίας τῶν ἀγαθῶν εἶναι ἰδανική, ἡ ὁποία, δηλαδὴ, πραγματοποιεῖται ὑπὸ συνθήκας τελείου ἀνταγωνισμοῦ, ὅστις ὁμως σπανίως ἐπικρατεῖ εἰς τὴν ἀγοράν. Πράγματι αἱ τιμαὶ τῶν ἀγαθῶν ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῶν βασικῶν οἰκονομικῶν νόμων καὶ μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς (κυρίως τοῦ νόμου προσφορᾶς καὶ ζητήσεως) ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων οἰκονομικῶν, ἐξωοικονομικῶν ἢ καὶ κοινωνικῶν παραγόντων ὡς π.χ., μονοπώλια, μόδα, καιρικαὶ συνθηκαὶ, σύγχρονοι μέθοδοι ἐμπορίας (marketing) κ.ο.κ.

των, πού όφείλονται εἰς τήν κακήν όργάνωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως καί τήν χαμηλήν παραγωγικότητα ταύτης εἶναι πρόβλημα, πού μελετᾶται ἤδη ἀπό τήν οικονομικήν ἐπιστήμην εἰς τά πλαίσια τῶν ἀναζητήσεων διὰ τήν μέτρησιν τῆς παραγωγικότητος (1).

Τοιουτοτρόπως ἔχομεν τήν πρώτην ἔνδειξιν ὅτι τὸ ἰδιωτικοοικονομικόν κόστος συνδέεται μὲ τὸ εὐρύτερον κοινωνικόν.

II. Τὸ «ἀνθρώπινον» κόστος

Ὅλαί αἱ ἀνωτέρω δαπάναι, αἱ ὁποῖαι συνιστοῦν τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς τῶν οικονομικῶν ἀγαθῶν, εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, ἀποτελοῦν ἐν «ἀνθρώπινον κόστος». Πράγματι, διὰ μιᾶς βαθυτέρας ἀναλύσεως, εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ὄχι μόνον ἡ καταβαλλομένη, ἀπ' εὐθείας, ἐργασία (π.χ. τοῦ τεχνίτου) διὰ τήν παραγωγήν τῶν ἀγαθῶν εἶναι ἀνάλωσις ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ἀλλὰ καί εἰς τήν ἀξίαν τοῦ δέρματος ἢ τῶν κλωστῶν ἢ τῶν ἐργαλειομηχανῶν (τοῦ παραδείγματος τῆς κατασκευῆς ὑποδημάτων) ἀνευρίσκεται ἔνσωματωμένη καί εἶναι δυνατόν νὰ ἀποτιμηθῇ, ἡ ἀνθρωπίνη ἐργασία. Αἱ ἀκραταὶ ἀπόψεις θεωροῦν καί αὐτὴν τήν γῆν (τὸ ἔδαφος) ὡς ἐνσωματωμένην ἀνθρωπίνην ἐργασίαν.

Τοιουτοτρόπως, τὸ ἰδιωτικοοικονομικόν κόστος εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς «ἀνθρώπινον κόστος», τόσον ὑπὸ τήν στενὴν ἔννοιαν, δηλαδὴ τήν ἀποτίμησιν τοῦ καταβληθέντος ἀνθρώπινου μόχθου, ὅσον καί ὑπὸ τήν εὐρείαν τοιαύτην, δηλαδὴ τήν γενικωτέραν συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τήν οικονομικὴν πρόοδον, διὰ τήν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς, τοῦ ὁποῖου συντελεῖται αὕτη, ἀλλὰ καί διὰ τήν συντέλεσιν τῆς ὁποίας, ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὁ βασικὸς παράγων.

Ἡ ἀνωτέρω «ἀνθρωπιστικὴ» ἀντίληψις, τελευταίως μόνον φαίνεται νὰ ἐπικρατῇ εἰς τήν οικονομικὴν ἐπιστήμην, διότι παλαιότερον, ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ ἀνθρώπος, ἡ ἀνθρωπίνη ἐργασία, δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἀποτελοῦσα παρὰ μόνον ἓνα στοιχεῖον τῆς παραγωγῆς, ἓνα ἀγαθὸν ἢ ἓνα ἐμπόρευμα, τὸ ὁποῖον ὑφίστατο «ὄλας τὰς συνεπείας τῶν νόμων τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀμελῆτικοι καί χωρὶς πόνον ἢ συμπάθειαν δι' ὅσους καταστρέφονται ἀπὸ τὴν ἐνέργειάν των». (A. Smith).

Ἡ οικονομικὴ ἐπιστήμη ἐφαίνετο νὰ ὀδηγῆται ἀπὸ ἓνα ἀποκλειστικόν γνώμονα: τὴν μείωσιν τοῦ κόστους τῶν ἀγαθῶν πού παράγονται. Συνεπῶς, ἐὰν ἡ ἀνθρωπίνη ἐργασία, ὡς ἐμπόρευμα, ἔπρεπε νὰ συμπίεσθῃ, νὰ

1) Ἀναφορικῶς μὲ τὴν μέτρησιν τῆς Παραγωγικότητος τῆς ἐπιχειρήσεως, τῆς ἐργασίας, τοῦ κεφαλαίου κ.ο.κ. πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἔχει γίνεαι δεκτὸν ὅτι ἡ «παραγωγικότης», πού εἶναι «σχέσις» μεταξὺ ἀναλωθέντων ἀγαθῶν πρὸς τὰ παραχθέντα (input to output) περιλαμβάνει πλὴν τῶν ποσοτικῶν στοιχείων (πρώτων ὑλῶν, κεφαλαίου, ἐργασίας κλπ.) καὶ ποιοτικὰ τοιαῦτα (ὡς π.χ. ἑπάρκεια, οικονομικότης, καλὴ ὀργάνωσις κ.ο.κ.). Ἐδῶ δὲ ἀκριβῶς, εἶναι πού ἐμφανίζεται ἡ δυσκολία εἰς τὴν ἀκριβείαν τῆς μετρήσεως.

άπωλέση μέρος τῆς ἀξίας της (ἀμοιβή) ἢ καὶ ἀκόμη νὰ καταργηθῆ, τοῦτο δὲν εἶχε καμμίαν ἀπολύτως σημασίαν. Ἡ παιδικὴ ἡλικία τῆς οικονομικῆς ἐπιστήμης χαρακτηρίζεται ἀπὸ ποσοτικὰς ἀναζητήσεις καὶ ἀπὸ αὐστηρὰς συναρτήσεις τιμῶν, προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθῆ «ὁ πλοῦτος τῶν ἔθνων» πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὅτι χαρακτηρίζεται ἀπὸ περιφρόνησιν πρὸς τὸ ἄτομον (F. Perroux).

Μεταγενεστέρως ὅμως καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐπιταχυνομένης προόδου, ἰδίως δέ, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων καὶ τῆς μαζικῆς παραγωγῆς, ἀκόμη ὅμως, μετὰ τὴν ἐπιέγουσαν ἀνάγκην ὀργανώσεως τῆς οικονομικῆς ζωῆς, παραλλήλως δὲ μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας ἐπιστήμης τῆς ὀργανωτικῆς, ἐδείχθη, ὅτι ἡ πρόοδος ἔχει συλλογικὸν χαρακτῆρα, καὶ ὅπως λέγει ὁ F. Perroux, «τὸ σπῆτι ἔγινε τόσο μεγάλο, ὅσο ὀλόκληρος ὁ κόσμος». Ἐπιπλέον ὅμως τὰ κράτη, εἰς ὅλα τὰ πλάτη τῆς ὑδρογείου, ἤρχισαν νὰ ἐπωμίζωνται ἠὺς ἡμέρας εὐθύνας, ἔναντι τοῦ παρελθόντος, προκειμένου νὰ ἐπιταχυνθῆ ἡ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις, τοιοῦτοτρόπως συνεκροτήθη ἡ σημερινὴ ἔννοια τοῦ κράτους εὐημερίας (social welfare state), παραλλήλως δὲ ὁ ἀνθρώπινος παράγων, ὅπως καὶ ἡ εὐημερία ἐκάστου ἤρχισε νὰ ἀποτελῆ ἀντικείμενον προσοχῆς τῆς δημοσίας ἐξουσίας.

Κάτω ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν ἀλλεπαλλήλων αὐτῶν πιέσεων, ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν, κατενοήθη ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ἐξεύρεσις νέων οικονομικῶν ἰσοροπιῶν, ὅπου τὸν πρωτεύοντα ρόλον θὰ παίξῃ ὁ ἀνθρώπος, οὕτω δὲ αἱ νέαι αὗται ἰσοροπίαι εἶναι δυνατόν νὰ κληθῶν ἀνθρωπιστικά. Τοῦτο, βεβαίως, σημαίνει κατ' ἐξοχὴν ὅτι ἡ πρόοδος σήμερον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῆ μετὰ τὴν περιφρόνησιν τοῦ ἀτόμου, ὅπως εἰς τὸ παρελθόν, οὔτε καὶ μετὰ τὴν ἄγνοιαν τοῦ παράγοντος τούτου, ἀλλά, ἀντιθέτως, μετὰ πλήρη σεβασμὸν πρὸς ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπινου κόστους.

Θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, πρέπει ὅμως νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἤδη τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπινου κόστους (μῶχος, ἀμοιβὴ καὶ ἀτομικὴ εὐημερία, ψυχικὴ εὐεξία, κλίμα κλπ.) ἀρχίζουν νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν πολὺ σοβαρὰ καὶ τὸ οὐσιωδέστερον ὅλων εἶναι ὅτι ἐπιχειρεῖται ἤδη ὁ ὑπολογισμὸς τῶν στοιχείων τούτων κατὰ λογιστικὸν ἀκόμη τρόπον.

III. Τὸ κοινωνικὸν κόστος

α. Ἰδιωτικοοικονομικῶς

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπεχειρήθη νὰ περιγραφῆ ἡ ἔννοια τοῦ ἰδιωτικοοικονομικοῦ κόστους, δηλαδὴ τοῦ κόστους ποῦ ἀφορᾷ εἰς τὰς δαπάνας, αἱ ὅποιαι πληρώνονται, ἢ κατὰ κάποιον τρόπον, βαρύνουν τὸν παραγωγὸν ἀπ' εὐθείας διὰ τὴν παραγωγὴν τῶν παραγομένων ὑπ' αὐτοῦ προϊόντων. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἕκαστος παραγωγὸς πρέπει νὰ εἶναι ἐνήμερος τῶν δαπανῶν αὐτῶν, ὥστε νὰ κανονίσῃ ἀναλόγως τὴν οἰκονομικὴν του πολιτικὴν (τιμαί, κέρδος κλπ.). Ἐλέχθη ἐπίσης, ὅτι ὠρισμένοι ἀποθετικά δαπάναι, αἱ ὅποιαι βαρύνουν ἐμμέσως τὴν παραγωγὴν δὲν ἔχουν συλληφθῆ εἰσέτι καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

υπολογισθῶν ἐπακριβῶς ὑπὸ τοῦ παραγωγοῦ. Μία τοιαύτη ἀποθετική δαπάνη εἶναι αὐτή πού καλοῦμεν «κοινωνικὸν κόστος». Κατωτέρω θὰ ἐπιχειρηθῆ νὰ δειχθῆ ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ δαπάνη αὕτη, τόσον εἰς τὴν ἰδιωτικὴν παραγωγὴν, ὅσον καὶ εἰς τὴν γενικωτέραν πρόδοον.

Ἡ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ κόστους εἶναι σχετικῶς νέα, ὀλίγα δὲ καὶ γενικὰ πράγματα ἔχουν γραφῆ γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτήν. Ἡ οἰκονομική ἐπιστήμη ἐμφανίζεται ὡς ὁσφραينوμένη τὴν ἐξαιρετικὴν σημασίαν τῆς ἔννοιας αὐτῆς, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχη κατορθώσει ἀκόμη νὰ συλλάβῃ πλήρως ταύτην.

Προφανῶς, εἶναι ἡ δυσκολωτέρα πλευρὰ τῆς συγχρόνου συνθέσεως τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν φαινομένων, ὅπου ὁ παράγων ἄνθρωπος, αὐτὸς ὁ μέγας ἄγνωστος, ἐπηρέαζει κατ' ἀποφασιστικὸν τρόπον τὴν οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν. Ἄλλὰ, ὅπως λέγει καὶ ὁ Louis Armand, τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα συνδέονται μὲ τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν καὶ αἱ ἐπιπτώσεις ἐκ ταύτης ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, εἶναι δύσκολον νὰ συλληφθοῦν καὶ θὰ περάσῃ πολὺς χρόνος, ἕως ὅτου ἀποκαλυφθῆ ἡ μεγαλειώδης σημασία των. «Ὅταν κατορθώσωμεν νὰ διαπιστώσωμεν ὅλας τὰς συναρτήσεις, πού γίνονται μέσα εἰς τὰ νευρικά κύτταρα τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγκεφάλου, αἱ ἀποκαλύψεις θὰ εἶναι περισσότερον ἐκπληκτικαὶ ἀπὸ ἐκείνας τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας» (L. Armand).

Ὁ συνήθης ὀρισμὸς διὰ τὸ κοινωνικὸν κόστος, περιγράφει τοῦτο, ὡς τὸ σύνολον τῶν θετικῶν ἢ ἀποθετικῶν δαπανῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀφοροῦν ἀμέσως τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν, δὲν ἀναλαμβάνονται ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν παραγωγῶν, ἀλλὰ βαρύνουν τὴν κοινωνίαν ὡς σύνολον.

Ὁ ἀτελής αὐτὸς ὀρισμὸς δεικνύει τὴν οὐσιαστικὴν διαφορὰν μεταξὺ ἰδιωτικοοικονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ κόστους, πού εἶναι ἡ συσχέτισις ἀμεσος ἢ μὴ τῶν δαπανῶν μὲ τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν. Τολμῶμεν νὰ καλέσωμεν ἀτελεῖ τὸν ὀρισμὸν αὐτόν, διότι, πλὴν τῶν ἄλλων καὶ ὡς θὰ ἐξηγηθῆ κατωτέρω, μπορεῖ ν' ἀμφιβάλλῃ τις ἂν τὰ στοιχεῖα τοῦ κοινωνικοῦ κόστους εἶναι δυνατὸν ἢ ὄχι νὰ συσχετισθοῦν ἀμέσως ἢ καὶ ἐμμέσως μὲ τὸ ἰδιωτικοοικονομικὸν κόστος. Δύναται μάλιστα νὰ λεχθῆ, ὅτι βάσει τῶν σημερινῶν ἀντιλήψεων, τὸ κοινωνικὸν κόστος δύναται καὶ πρέπει νὰ συσχετισθῆ μὲ τὸ ἰδιωτικοοικονομικὸν τοιοῦτον. Ὁ ὀρισμὸς ἄλλωστε «κοινωνικὸν κόστος» δηλαδὴ δαπᾶναι, πού βαρύνουν τὴν κοινωνίαν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ὅτι αὐταὶ ἀποκλείεται νὰ βαρύνουν τὴν ἰδιωτικὴν παραγωγὴν. «Κοινωνικὸν» εἰς τὸν ὀρισμὸν αὐτόν σημαίνει «καθολικὸν» καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ δαπάναι αὐταὶ βαρύνουν ἐμμέσως (ἢ καὶ ἀμέσως) καὶ τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν. Ἄλλο θέμα εἶναι ἂν δύναται αὐταὶ νὰ συλληφθοῦν εὐκόλως ἢ καὶ νὰ ἀποτιμηθοῦν μὲ τὰ σημερινὰ μέσα πού παρέχει ἡ ἐπιστήμη.

Ἄς λάβωμεν δὲ ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν πρακτικὴν: Μία βιομηχανία ὑπὸ μακροπρόθεσμον ἀνταγωνιστικὴν ἰσορροπίαν ὑποτίθεται ὅτι ἐπιτυγχάνει τὴν ἐξομοίωσιν τῶν τιμῶν τῆς πρὸς τὸ ἐλάχιστον κόστος. Ὁ Α. Ρίγου ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ υπολογίσῃ ὅλα τὰ κόστη, διότι αἴφνης, «ὁ καπνὸς ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐργοστασίων ἢ καὶ

τῆς ἰδίας βιομηχανίας, ἐπικαθήμενος ἐπὶ τῶν οἰκημάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς κοινότητος, ὅπου ἡ βιομηχανία δημιουργεῖ δαπάνας, π.χ. καθαρισμοῦ τῶν οἰκημάτων, ἰατρικῆς ἀντιλήψεως κ.ο.κ., τόσον τῆς ἰδίας βιομηχανίας ὅσον καὶ τῆς κοινότητος. Εἰς τὰς καμπύλας τοῦ κόστους τῆς βιομηχανίας ταύτης δὲν περιλαμβάνεται ἡ φθορὰ τῶν οἰκημάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς κοινότητος (κοινωνικὸν κόστος) διότι ἂν περιλαμβάνετο θὰ ἔπρεπε νὰ δώσῃ ἄλλα ἀποτελέσματα, ποῦ θὰ ἐπιδροῦσαν ἐπὶ τοῦ προϊόντος τῆς, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς μακροπροθέσμου ἰσορροπίας».

Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ καπνοῦ, ἐκ τῶν καπνοδόχων τῶν βιομηχανιῶν, κοινωνικὸν κόστος εἶναι ἡ θετικὴ ζημία, ποῦ ὑφίστανται οἱ ἰδιοκτῆται τῶν οἰκημάτων, τὰ ὁποῖα ρυπαίνονται καὶ πρέπει νὰ καθαρισθοῦν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἰατρικὴ περιθαλψις —μεγαλύτερα ἀπὸ πρὶν— ποῦ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενησάντων ἐκ τῶν καπνῶν (1). Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ ἐργοστασίου ἢ τῶν γειτονικῶν ἐργοστασίων, προκύπτει ἓν ἀποτιμητὸν ἰδιωτικὸν κόστος, δεδομένου ὅτι ὁ καθαρισμὸς ἢ καὶ ἡ κοινωνικὴ περιθαλψις εἰσέρχονται ἐντὸς τῶν λογιστικῶν ὑπολογισμῶν τῶν ἐπιχειρηματιῶν καὶ συνεπῶς αὐξάνει τὸ συνολικὸν ἰδιωτικὸν κόστος τῆς ἐπιχειρήσεως. Δὲν εἶναι δυνατόν ὁμως, νὰ ὑπολογισθοῦν αἱ βλάβαι ποῦ προξενοῦνται εἰς τὴν ὑπόλοιπον κοινότητα, τὰ ἄτομα τῆς ὁποίας καλοῦνται νὰ πληρώσουν ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν τῶν προὔπολογισμῶν τὰς ἐπελθούσας βλάβας.

Περαιτέρω, οἱ πολῖται τῆς κοινότητος, ὅπου ὑπάρχει μολυσμένη ἀτμόσφαιρα γίνονται φιλάσθενοι, ὑποχωρεῖ ἡ φυσικὴ τῶν ἀντοχὴ καὶ συνεπῶς καὶ ἡ παραγωγικότης των, δαπανοῦν ὀλιγώτερα διὰ τὰς βιοτικὰς τῶν ἀνάγκας, γενικῶς δὲ, ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης τῆς περιοχῆς ὑποχωρεῖ σαφῶς.

ἜΟλα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ κοινωνικὸν κόστος, δηλαδὴ τὴν ζημίαν τοῦ συνόλου, ἡ ὁποία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συλληφθῆ, τουλάχιστον ἐν τῷ συνόλω τῆς, μὲ τὰς κλασσικὰς μεθόδους ὑπολογισμοῦ (οἰκονομετρικῆ).

Ἄλλὰ ἡ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ κόστους εἶναι, ὡς διαφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω παραδείγματος, ἐξαιρετικῶς εὐρεῖα, ἐπειδὴ δὲ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθῆ ἑπακριβῶς, θὰ καταβληθῆ προσπάθεια περιγραφῆς τῆς διὰ παραδειγμάτων, ὠρισμένα τῶν ὁποίων εἶναι ἀκράια.

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἰδιοκτῆτης ἑνὸς ἀγροκτῆματος ἐπιδιώκει νὰ αὐξήσῃ τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν παραγωγικότητά του, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς

1) Σημαντικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὅλαι αἱ χώραι τοῦ κόσμου ἀφιερώνουν ἐκτεταμένους ἐρεῖνας διὰ τὴν σύλληψιν τῶν βλαβῶν, ποῦ προκαλοῦνται ἀπὸ μόνυσιν τῆς ἀτμοσφαιρας. Ὁ Ο.Ο.Σ.Α. ἐδημοσίευσεν τελευταίως (1964) ἐκθεσιν ἐπὶ τῶν μεθόδων ὑπολογισμοῦ τῶν ζημιῶν ἐκ τῆς μολύνσεως τῆς ἀτμοσφαιρας καὶ δὴ ἀπὸ τὰ καυσάερια καὶ τὰς καπνοδόχους τῶν ἐργοστασίων. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ταύτης ἀναφέρεται ὅτι αἱ ζημίαι ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης υγείας, τῶν ζώων, τῶν φυτῶν, τῶν οἰκημάτων κλπ., ἀνέρχονται εἰς σημαντικώτατα ποσὰ (1954 Ν.Π.Α. 7,5 - 11 δισεκατομμύρια δολλάρια). Ἐπίσης σημαντικὸν εἶναι ὅτι τὸ θέμα τῆς μολύνσεως τῆς ἀτμοσφαιρας καὶ τῶν ὑδάτων ἀντιμετωπίζεται δι' ἐσωτερικῶν μέτρων καὶ διεθνῶν συμβάσεων.

αυξήσεως τῆς ἀπασχολήσεως καὶ προσκλήσεως μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς πραγματοποιήσεως ἀρδευτικῶν ἔργων, ὥστε νὰ ἀποξηρανθῇ ἡ περιοχή ἔνθα τὸ ἀγρόκτημα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμφέρει τοῦτον διότι, ὑποθεθῆσθω, ὅτι ἡ παραγωγή του εἶναι ξηρική.

Εἶναι ὁμως δυνατὸν ἡ τελευταία ἐνέργεια τοῦ ἰδιοκτῆτου τῆς περιοχῆς ταύτης νὰ ἔχη δυσμενῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἰδιοκτητῶν γειτονικῶν ἀγροκτημάτων, οἵτινες ἀντιθέτως, παράγουν προϊόντα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνάγκην ὑγρασίας, ὥστε τὰ ἔργα ἀποξηράσεως νὰ βλάπτουν τὴν ἰδικὴν των παραγωγὴν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν λέγομεν ὅτι διὰ τῆς ἐπελθούσης ζημίας εἰς τὰ γειτονικά ἀγροκτήματα προκύπτει ἓν κοινωνικὸν κόστος, διότι, ὄχι μόνον βλάπτεται ἡ γειτονικὴ παραγωγή (θετικὴ ἰδιωτικὴ ζημία) ἀλλὰ καὶ γενικώτερον, μειοῦται τὸ εἰσόδημα τῆς παραγωγῆς, ἐκ τοῦ ὁποῖου προκύπτει μία δαπάνη ἢ ζημία διὰ τὸ σύνολον (κοινωνικὸν κόστος).

Ὅμοιον παράδειγμα πρὸς τὸν καπνὸν εἶναι ἡ μόλυνσις τῶν ὑδάτων διὰ τῶν ἀπορριμμάτων (πετρέλαια κλπ.) τῶν πλοίων, ὅπως καὶ ἡ μόλυνσις τῆς ἀτμοσφαιρας διὰ τῶν καυσαερίων τῶν αὐτοκινήτων. Ἡ καταστροφή ἀκόμη τῆς πανίδος, ἡ κοπὴ τῶν δένδρων, ἡ καταστροφή τῶν δασῶν καὶ ἡ διάβρωσις τοῦ ἔδαφους, διὰ νὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγα ἀκόμη παραδείγματα, δημιουργοῦν ζημίας καὶ δαπάνας διὰ τὸ σύνολον, πού ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀποτιμηταί, ἀλλὰ καὶ σπανίως συνειδητοποιοῦνται ἀπὸ τὰ μέλη τῆς κοινότητος.

Ὁ καθηγητὴς Hirshman (The strategy of economic growth) θεωρεῖ ὡς κοινωνικὸν κόστος καὶ συνεπῶς ζημίαν καὶ δαπάνην διὰ τὸ σύνολον τὴν μακαριότητα, τὴν ὁποῖαν ἐπιδεικνύουν ὠρισμένοι ὑπανάπτυκτοι λαοὶ (on the margin of subsistence), οἱ ὁποῖοι ἀφιερώνουν σημαντικὸν χρόνον ἐκ τῆς δραστηριότητός των καὶ σημαντικὰ ποσὰ ἐκ τοῦ χαμηλοῦ εἰσοδήματός των εἰς τελετουργικὰς ἀσχολίας, δωρεὰς καὶ ἄλλας δραστηριότητας, μὴ συνδεομένας ἀμέσως μὲ τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως. Προφανῶς, καὶ ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, ὡς προκαλοῦντα κοινωνικὸν κόστος δύνανται νὰ θεωρηθοῦν: ὁ θησαυρισμὸς τῶν ἐπιχειρηματιῶν, ἡ ἐξαγωγή συναλλάγματος, ἡ κακὴ ἐπιχειρηματικότης (κακὴ ὀργάνωσις, χαμηλὴ ποιότης, ἀσυνέπεια εἰς τὰς συναλλαγὰς κλπ.) ὡς καὶ πλείστα ἄλλα συμπτώματα καὶ χαρακτηριστικά τῆς ὑπαναπτύξεως, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν ταύτην, τὴν συντηροῦν καὶ ἐπιδεινώνουν εἰς ἓνα ἀέναντον φαῦλον κύκλον «Interlocking vicious circle» - Hirshman (ἀνωτέρω).

β. Τὸ κοινωνικὸν κόστος εἰς τὴν Δημοσίαν Διοίκησιν

Ἄλλὰ, ἐκεῖ ὅπου τὸ κοινωνικὸν κόστος εἶναι ἰδιαίτερα ἐκδηλον καὶ αἰσθητὸν εἶναι ἡ Δημοσία Διοίκησις. Ὁλόκληρος ἡ διοικητικὴ καὶ παραγωγικὴ δραστηριότης τοῦ σημερινοῦ κράτους χαρακτηρίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ κοινωνικὴν δραστηριότητα (welfare state) (1) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ κοινωνικὸν

1) Ἡ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ κόστους συνδέεται ἀμέσως μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ κράτους ἐνήμερις (ἴδε Pigou, Hirshman, Timbergen κ, ἄ.) ὑπὸ τὴν ἐκδοχὴν ὅτι ἡ σημερινὴ κρα-

κόστος. Ἡ ἔθνικὴ ἀμυνα, ἡ ἐσωτερικὴ ἀσφάλεια, ἡ δικαιοσύνη, ἡ κοινωνικὴ πρόνοια, ἡ ἐκπαίδευσις αἱ μεταφοραὶ, καὶ τηλεπικοινωνίαι, ἡ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ ὕδρευσις, διὰ τὰ ἀναφέρωμεν τὰς κυριωτέρας δραστηριότητος τῆς κρατικῆς διοικήσεως, ἀποτελοῦν αὗται κατὰ κάποιον τρόπον τὰς κλασσικὰς δραστηριότητος τῆς δημοσίας διοικήσεως. Μεταγενεστέρως καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν νεωτέρων ἀντιλήψεων, εἰς τὰς δραστηριότητος ταύτας προσετέθησαν ὁ οικονομικὸς προγραμματισμὸς καὶ ἡ ἔρευνα (θεωρητικὴ καὶ ἐφαρμοσμένη), τὰ ὁποῖα ἐξυπηρετοῦν τὴν ἰδιαιτέραν φροντίδα, πού καταβάλλει τὸ σημερινὸν κράτος διὰ τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν.

Ὅλαι αἱ δαπάναι διὰ τὰς ἀνωτέρω δραστηριότητος ἐξασφαλίζονται διὰ τὸ κοινωνικὸν σύνολον καὶ μέσῳ τῆς φαλκιδεύσεως ἑνὸς μέρους τῆς παραγωγῆς διὰ τῆς φορολογίας.

Τὸ κόστος τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι εἶναι κατ' ἐροχὴν κοινωνικὸν κόστος, δεδομένου ὅτι ἐξασφαλίζεται διὰ τῆς συνεισφορᾶς ὄλων τῶν μελῶν τῆς κοινότητος. Λαμβανομένου ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ κοινωνικοῦ κόστους (ἴδε καὶ ἀνωτέρω ὀρισμὸν) αἱ δαπάναι πρέπει νὰ μὴ ἀφοροῦν ἀμέσως εἰς τὴν παραγωγὴν ἀγαθῶν (καὶ ὑπηρεσιῶν), ἐνῶ εἶναι προφανές ὅτι τὸ κόστος τῶν δημοσίων δραστηριοτήτων ἀφορᾷ εἰς τὴν παραγωγὴν τούτων, πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιληφθῆ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κοινωνικοῦ κόστους, ὡς περιεγράφη ἀνωτέρω.

Προκειμένου, ἤδη, νὰ συσχετισθῆ ἡ διοικητικὴ δραστηριότης μετὰ τὸ κοινωνικὸν κόστος, θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ ἡ γενικωτέρα ἐπίδρασις τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ ἐπὶ τῆς συνολικῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος, δηλαδή ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς παραγωγῆς ὑπὸ τούτου ἑνὸς τμήματος τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς γενικωτέρας ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς ὑπολοίπου παραγωγῆς.

Τὸ παραγόμενον ὑπὸ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν κοινωνικὸν προϊόν (οἰκονομικὰ ἀγαθὰ καὶ ὑπηρεσίαι) μετὰ τὴν σημερινὴν ἔκτασιν πού ἔχει λάβει ἡ διοικητικὴ δραστηριότης, εἶναι ἐκτάκτως σημαντικόν. Φθάνει νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς τὰς Η.Π.Α. τὸ παραγόμενον ὑπὸ τοῦ κράτους κοινωνικὸν προϊόν ὑπολογίζεται εἰς 21,2% ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ἀκαθαρίστου προϊόντος (1962), συνίσταται δὲ τοῦτο ἀπὸ παντοειδεῖς ὑπηρεσίας ὅπως καὶ ἀπὸ αὐτούσια οἰκονομικὰ ἀγαθὰ (δημόσια ἐπιχειρήσεις).

Ὅλαι αἱ διοικητικαὶ δραστηριότητες αὗται εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργήσουν ἐν κοινωνικὸν κόστος κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, πού, ὡς ἀνεπτύχθη εἰς τὸ πρῶτον μέρος, ἡ ἰδιωτικὴ δραστηριότης δύναται νὰ προκαλέσῃ τοῦτο. Δεδομένου ὅμως ὅτι αἱ διοικητικαὶ δραστηριότητες ἀποτείνονται πρὸς τὸ εὐρύτερον κοινωνικὸν σύνολον εἶναι προφανές ὅτι τὸ κοινωνικὸν κόστος ἔχει εὐρύτερας ἐπιπτώσεις.

Ἡ κακὴ ὀργάνωσις τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, ὁ παρασιτισμὸς τῶν τικῆ διοικήσεως εἶναι ἡ μόνη ἀρμοδίαι νὰ ἐπέμβῃ καὶ νὰ περιορίσῃ τὸ κοινωνικὸν κόστος, δημιουργοῦσα τὰς καταλλήλους συνθήκας.

δημοσίων επαγγελμάτων, ή γραφειοκρατία, αί υπέρογκοι δαπάναι (υπερβαίνουσαι τὸ ἰδιωτικὸν κόστος, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τοιαύτη περίπτωσις) καὶ ἡ κακὴ ποιότης τῶν παρεχομένων ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν παραγομένων προϊόντων εἶναι προφανές ὅτι προκαλοῦν ἐν ὑπερβάλλον κοινωνικὸν κόστος.

Ἄλλὰ, ὡς ἐλέχθη ὀλίγον ἀνωτέρω, ἡ διοικητικὴ δραστηριότης σήμερον, περιλαμβάνει τὸ σημαντικώτερον τμήμα τῶν ἔργων, ποῦ θεωροῦνται ὡς τὸ κυρίως ὑπόβαθρον τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, εἶναι δὲ ταῦτα ἡ ὀργάνωσις καὶ ἡ συντήρησις τοῦ μηχανισμοῦ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως (ποῦ περιλαμβάνει τὸ πρόγραμμα, τὴν ἐφηρμοσμένην καὶ θεωρητικὴν ἔρευναν καὶ τὰ ἔργα βασικῆς ὑποδομῆς). Εἰς τὰ σημεῖα αὐτὰ ἀκριβῶς εἶναι, ποῦ τὸ κοινωνικὸν κόστος ἐμφανίζεται ἐν ὄλῃ του τῇ ἐναργείᾳ, διότι εἶναι προφανές ὅτι αἴφνης, κακὴ ἐκτέλεσις τοῦ προγράμματος, ἡ ἀπουσία τῶν βασικῶν αὐτῶν προϋποθέσεων ἔχουν ὡς συνέπειαν τὴν ἐξακολούθησιν τῆς οικονομικῆς καθυστερήσεως καὶ συνεπῶς τὴν ζημίαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου (κοινωνικὸν κόστος). Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἡ ἐκτέλεσις καὶ ἡ συντήρησις τῶν ἔργων βασικῆς ὑποδομῆς ὡς καὶ ὅλαι αἱ ὑπόλοιποι δραστηριότητες τοῦ κράτους, ποῦ ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μετὰ τὴν καθαρὰν παραγωγικὴν διαδικασίαν ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργήσουν ἢ ὄχι προϋποθέσεις ταχείας, ἀσφαλούς καὶ ὀλιγοδαπάνου κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν (ὀδικοί καὶ ἐναερίαι μεταφοραί, λιμένες, τηλεπικοινωνία κ.ο.κ.) εἶναι δυνατόν νὰ προκαλέσουν ἐν κοινωνικὸν κόστος.

Εἰς ὅλα τὰ ἀνωτέρω σημεῖα θὰ ἐπανέλθωμεν ἄμεσως κατωτέρω, ἀφοῦ συνδυάσωμεν τὸ κοινωνικὸν κόστος μετὰ μίαν νέαν ἔννοιαν : τὰς ἐξωτερικὰς οικονομίας. Προηγούμενος ὁμως θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῶμεν δι' ὀλίγων εἰς τὴν διαδικασίαν καὶ τὰς προϋποθέσεις τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, ὡς ἔχουν καθιερωθῆ σήμερον.

IV. Ἡ διαδικασία τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως

α. Αἱ παλαιαὶ ἀντιλήψεις - Οἱ ποσοτικοὶ συντελεσταὶ

Ἡ διαδικασία τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως ἔχει παρεμπίπτον μόνον ἐνδιαφέρον εἰς τὴν παροῦσαν ἔρευναν, εἶναι ὁμως ἀρκετὰ θεμελιώδης διὰ τὴν ἐρμηνείαν ὀρισμένων φαινομένων, σχετιζομένων μετὰ τὸ κοινωνικὸν κόστος.

Εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν κλασσικὴν οικονομικὴν θεωρίαν, ὅτι θεμελιώδεις παράγοντες διὰ τὴν οικονομικὴν πρόοδον εἶναι : τὸ κεφάλαιον (συσσώρευσις), ἡ ἀγορὰ (εὖρος καὶ οικονομικὴ δυναμικότης ταύτης), καὶ ἡ τεχνικὴ γνῶσις καὶ πείρα. Ἀκόμη ὅτι ἡ οικονομικὴ πρόοδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὕψος, τὸν ὄγκον καὶ τὴν συσχέτισιν τῶν γνωστῶν οικονομικῶν μεγεθῶν (εἰσὸδημα - κατανάλωσις - ἀποταμίευσις - ἐπένδυσις). Ὅλαι δὲ αἱ σχέσεις, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐν προκειμένῳ θεωροῦνται κατ' ἐξοχὴν ποσοτικά.

Ἦδη ὁμως ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, δηλαδὴ κατὰ τὴν θεμελιώσιν τῆς κλασσικῆς θεωρίας, ἀρχίζουσιν νὰ διατυποῦνται, δειλαὶ εἰς τὴν ἀρχὴν προτάσεις, σχετικῶς μετὰ τὴν σημασίαν καὶ τῶν ποιοτικῶν συντελεστῶν εἰς τὴν οικονομικὴν ἀνάπτυξιν. Διὰ νὰ ἀναφέρωμεν δύο ἐκ τῶν σημαντικωτέρων οἰκο-

νομικῶν ἐρευνητῶν : ὁ Jevons (1879) εἰς τὸ ἔργον του *The Theory of Political Economy* κάμνει μνείαν τῶν ἀκολουθῶν παραγόντων ὡς ἐπιδρῶντων ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως : τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν συμβιούντων ἀτόμων ἐντὸς μιᾶς κοινότητος, τὴν παράδοσιν, τὰς συνηθείας, τὰς ροπὰς καὶ τὴν ρουτίναν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὡς καὶ τὸν ρόλον τῆς ὁμάδος ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὁ J. M. Keynes ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐλατήρια, πού προκαλοῦν τὰς ροπὰς ἢ παρορμήσεις διὰ τὴν ἀποταμίευσιν ἢ ἀντιστοιχῶς τὴν ἐπένδυσιν, ἀναπτύσσει δὲ διὰ μακρῶν τοὺς λόγους δι' οὓς παρατηρεῖται ἡ προτίμησις ρευστότητος (liquidity preference) μεταξὺ τῶν ὁποίων βασικοὶ εἶναι καὶ οἱ ψυχολογικοὶ συντελεσταί. Ἀκολουθεῖ βεβαίως καὶ πληθώρα ἄλλη παλαιῶν καὶ νεωτέρων οἰκονομολόγων, οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται εἰς τοὺς ποιοτικούς συντελεστὰς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

β. Οἱ ποιοτικοὶ συντελεσταί - Ὁ ἀνθρώπινος παράγων

Εἶναι ὅμως γεγονός ὅτι ἡ ἔμφασις εἰς τοὺς ποιοτικούς συντελεστὰς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἔχει δοθῆ ἀπὸ τὴν σύγχρονον οἰκονομικὴν θεωρίαν.

Εἶναι ἀδύνατον, προφανῶς, νὰ ἀναφέρωμεν ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια θεμελιώνουν τὴν ἄποψιν αὐτήν. Θὰ προσφέρωμεν ἐν τούτοις ὠρισμένα, τὰ ὅποια θεωροῦμεν ὡς τὰ περισσότερον ἰσχυρά.

Εἶναι γνωστόν, ὅτι αἱ περισσότεραι θεωρητικαὶ ἀναζητήσεις, κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, ἐρευνοῦν τὰς μεθόδους καλλιτέρας ἀξιοποιήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος. Τοιοῦτοτρόπως, ὡς ἐλέχθη καὶ εἰς τὰ προηγούμενα (ἴδε κεφ. II), ἔχει δημιουργηθῆ μία νέα ἐπιστημονικὴ θεώρησις τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, ἡ ὅποια εἶναι δυνατὸν νὰ κληθῆ ἀνθρωπιστικὴ. Βασικὸς στόχος τῆς οἰκονομικῆς αὐτῆς θεωρήσεως εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῶν πολυπλόστων κοινωνικῶν φαινομένων καὶ αἱ ἀπρόοπτοι ἀντιδράσεις, πού ἐμφανίζει ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη συμπεριφορά. Εἶναι γεγονός, ὅτι εἰς τὰς προηγούμενας οἰκονομίας ἔχει γίνεαι δεκτόν, ἀλλὰ καὶ ἔχει καθιερωθῆ ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, ὅτι ἡ καλλιτέρα χρησιμοποίησις τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος εἶναι ἡ μόνη ὁδὸς διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ οἰκονομικώτερα ἀξιοποίησις τῶν ὑλικῶν μας πόρων. Ἡδὴ εἰς ὅλα τὰ ἐγχειρίδια, πού ἀναφέρονται εἰς τὰ προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ἀναφέρονται οἱ ὅροι : Τὸ ψυχολογικὸν κλίμα, ἡ συνειδησις (mindedness), ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι αἱ τάσεις, αἱ διαθέσεις καὶ αἱ συνειδησιακαὶ ἀντιδράσεις τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (1).

1) Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθῆ ὅτι εἰς ἓνα τελευταῖον συνέδριον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ὄργανισμοῦ Ἐλέγχου Ποιότητος (Baden - Baden, Ὀκτώβριος 1964) ὁμοφώνως ἐκρίθη ὑπὸ 600 περίπου συμμετεχόντων τεχνικῶν, ὅτι ἡ «ἀρίστη ποιότης» ἐξαρτᾶται κατὰ κύριον λόγον ἀπὸ τὴν συνειδησιν ποιότητος (quality mindedness), πού δέον νὰ ὑπάρχη εἰς τὸν ἐργάτην, τὸν τεχνικόν, τὸν παραγωγόν, ἀλλὰ καὶ τὸ καταναλωτικόν κοινόν. Ἡ τεχνικὴ γνώσις καὶ πείρα, ὅπως καὶ τὰ ὑλικά κίνητρα (ἀμοιβῆς κλπ.), παίζουν δευτερεύοντα ρόλον. Ἡ πίεσις μάλιστα πού ἀσκεῖται ἀπὸ τὸ ἔθνηκον σύνολον (καταναλωταί) θεωρεῖται ὅτι διαμορφώνει, κατ' ἀρχήν, τὴν ἀρίστην ἐθνικὴν ποιότητα.

γ. *Ο προγραμματισμός και η περιφερειακή ανάπτυξις*

Σχετικῶς μὲ τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον διαδραματίζει ὁ τομεὺς καὶ ἡ περιφέρεια ἐντὸς τῆς καθολικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ὑπογραμμίζεται ἡ κοινωνικὴ ἢ ἀνθρωπίνη ἀποψις τῆς περιφερείας, ὁ συντελεστὴς τῆς «συνεχείας» τῆς περιφερείας (γεωοικονομικῶς) καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς ἰδιαιτέρας προσωπικότητος ἐκάστης περιφερείας. Ὅλα αὐτὰ προκαλοῦν ἀσταθμήτους κοινωνικὰς συναρτήσεις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς οἰκονομικὰς συναρτήσεις — αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ κληθοῦν σταθεραὶ ἢ περισσότερον σταθεραὶ ἀπὸ τὰς κοινωνικὰς — καὶ αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἰδιαιτέραν μελέτην, ὥστε νὰ ὑπερβληθοῦν τὰ ἐνδεχόμενα ἐμπόδια. Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ, εἶναι ὅτι αἱ μέθοδοι, αἱ ὁποῖαι προτείνονται διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν περιφερειῶν καλοῦνται «λειτουργικαί», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ ὁ βαθύτερος λειτουργικὸς ρόλος τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν συσχετίσεων τῆς περιφερείας ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ σχεδίου οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Σημαντικὸν ἐπίσης εἶναι τὸ φαινόμενον ὅτι προκειμένου νὰ καταρτισθῆ καὶ νὰ ἐφαρμοσθῆ τὸ οἰκονομικὸν πρόγραμμα εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, πραγματοποιοῦνται προβλέψεις, συνήθως βραχυπρόθεσμοι, στηριζόμενοι, βασικῶς μὲν, εἰς τὰς ποσοτικὰς συσχετίσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀπροβλέπτους ποιοτικὸς συντελεστάς, ὅπως αἱ τάσεις καὶ αἱ ροπαὶ τῶν καταναλωτῶν καὶ αἱ νέαι τεχνικαὶ τοῦ Marketing.

*Αναφορικῶς μὲ τὴν διάδοσιν τῶν νέων ἐφευρέσεων καὶ τῶν νέων τεχνικῶν, ἐντὸς μιᾶς οἰκονομίας γίνεται ἰσχυρὸς λόγος διὰ τὰς ἐν δράσει κοινωνικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐπιδρῶν διαφοροτρόπως, προκαλοῦσαι εἴτε τὴν εὐρείαν διάδοσιν τούτων εἴτε ἀντιθέτως τὸν περιορισμὸν των εἰς τοπικὴν κλίμακα. Σχετικῶς μὲ τοῦτο ἀναφέρεται ὅτι ἀπαιτεῖται ἡ καθιέρωσις μιᾶς νέας τεχνικῆς, βασιζομένης ἐπὶ κοινωνιογραμμάτων (sociogrammes), βάσει τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγκαθιδρυθοῦν περισσότερον ἀξιοπίστοι προβλέψεις.

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὡς δέχεται ἡ σημερινὴ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, ἐντὸς τῆς κοινωνίας παρατηροῦνται τάσεις, ἀλληλεπιδράσεις, ὅπως καὶ κυριαρχήσεις. Μία ὁμὰς κυριαρχεῖται ἀπὸ μίαν ἄλλην καὶ ἀντιστρόφως, ὅπως καὶ ὑπάρχουν βιομηχαναὶ κυριαρχοῦσαι καὶ κυριαρχούμεναι. Ὅμοιως δὲ πρῶται ὕλαι καὶ προϊόντα. Μέσα εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἐπιχειρήσεων παρατηρεῖται, θὰ ἔλεγε κανεὶς, μία αὐστηρὰ ἱεραρχία καθόλου δὲ δημοκρατικὴ, ἡ ὁποία ἔχει ἐπιδράσεις αὐτονόμου εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Μόνον διὰ τῆς μελέτης καὶ προσπαθείας βελτιώσεως τῶν σχέσεων αὐτῶν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ καταπολεμηθῆ ἡ παρατηρουμένη εἰς πολλὰ σημεῖα ἀδράνεια (inertie).

Ὅμοιως, ποιοτικοὶ συντελεσταὶ εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν οἱ καλοῦμενοι θεσμικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι ἐπιδρῶν διαφοροτρόπως ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, καὶ οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

1. Εὐκαιρία τεχνικῶν μεταβολῶν. Δηλαδή ἡ ὑπαρξις εἰς μίαν οἰκονομίαν τῶν προϋποθέσεων τεχνικῶν μεταβολῶν, ποὺ ἐξαρτῶνται κυρίως ἀπὸ τὸ

ἐπίπεδον τῆς θεωρητικῆς καὶ ἐφηρμοσμένης ἐρεύνης καὶ ἀπὸ τὴν ἕκτασιν τῆς ἀγορᾶς.

2. Ἰκανότης κυριαρχήσεως τῶν τεχνικῶν μεταβολῶν. Δηλαδή ἰκανότης τῶν οἰκονομικῶν ὑποκειμένων νὰ δεχθοῦν καὶ νὰ ἐφαρμόσουν τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰς ἐφευρέσεις, ποὺ βασικῶς εἶναι τὸ θέμα τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος (παιδεία, γνῶσις κ.ο.κ.) ἀλλὰ καὶ τῆς ἐρεύνης.

3. Πίεσις ἀποδοχῆς τῶν τεχνικῶν μεταβολῶν, ποὺ εἶναι θέμα συναγωνισμοῦ καὶ διευρύνσεως τῆς ἀγορᾶς.

4. Ἡ ἐπάρκεια τοῦ ὀργανωτικοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ, κατὰ τρόπον ὥστε αἱ ἐξωτερικαὶ οἰκονομίαι ἐκ τῆς κρατικῆς δραστηριότητος νὰ διαδίδονται εὐχερῶς, νὰ μὴ ἀποβαίνουν «ψευδῆ ἐξοδα» καὶ νὰ ἔχουν χαμηλὸν κοινωνικὸν κόστος. Ἄλλὰ ἐπὶ τῶν ἔννοιῶν αὐτῶν θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς κατωτέρω κεφάλαιον.

δ. Τὰ «θαύματα» τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως — Ὁ ἀνθρώπινος παράγων.

Καὶ διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ ρόλου, τὸν ὁποῖον διαδραματίζει ὁ ἀνθρώπινος παράγων εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τὰς χώρας ὅπου παρετηρήθησαν τὰ «θαύματα» τῆς ταχυτάτης οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (Γερμανία, Ἰαπωνία, Ἰσραήλ, Γαλλία) ἐκεῖ ἀκριβῶς εἶχον δημιουργηθῆ, κατὰ μέγα μέρος, αἱ ἀνωτέρω θεσμικαὶ προϋποθέσεις ἀλλὰ καὶ κυρίως, ὑπῆρχεν ἐγκατεστημένον τὸ «ψυχολογικὸν κλίμα», ποὺ συνίστατο εἰς τὴν θέλησιν νὰ γίνῃ τὸ θαῦμα αὐτό, εἰς ἀγάπην, μέχρι πάθους, τοὺς ἔθνους, τῆς πατρίδος, εἰς ἐξομάλυνσιν τῶν βασικῶν ταξικῶν ἀντιδικιῶν καὶ εἰς ἐργασίαν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, τόσον ποσοτικὰ ὅσον καὶ ποιοτικὰ.

Ἐπειδὴ δὲ ἀναφερόμεθα εἰς «θαύματα», θὰ πρέπει νὰ περιορίσωμεν κάπως, τὴν μεταφυσικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως αὐτῆς.

Οἰκονομικὸν θαῦμα πραγματοποιεῖται μὲ τὴν συνειδητὴν σύμπραξιν καὶ τὴν ἀκεραίαν συμμετοχὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου. Ἄλλὰ διὰ νὰ κατορθωθῇ τοῦτο χρειάζεται καὶ ἀπειρίαν ἄλλων προϋποθέσεων — αἱ συνθηκαὶ ἐντὸς τῶν ὁποίων τὸ ὑποκείμενον δύναται, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ συμπράξῃ διὰ τὴν συντέλεσιν τοῦ θαύματος. Αἱ συνθηκαὶ δὲ αὗται περιορίζουν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰ ἐμπόδια, ὑλικά καὶ κοινωνικά, ἐπιτρέπουν νὰ λειτουργήσουν ἐπαγωγικά καὶ ἰσχυρὰ τὰ διάφορα ψυχολογικά καὶ ὑλικά κίνητρα καὶ καθιστοῦν τὸ οἰκονομικὸν ὑποκείμενον ἔτοιμον νὰ δώσῃ ὅ,τι διαθέτει. Τοιοῦτοτρόπως, ἐπλησιάζαμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν γνωστὴν ἔννοιαν : ὁ ἀνθρώπινος παράγων.

Καὶ διὰ νὰ συνοψίσωμεν, πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἔργον τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως πρέπει, κατ' ἀρχὴν, νὰ προϋπάρχῃ μία καθολικὴ ὀργάνωσις, ἓν σύστημα, κάποια μηχανικὴ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῆ, διαδικασία βάσει ρητῶν κανόνων. Ἐντὸς τῆς καθολικῆς αὐτῆς ὀργανώσεως θὰ ὑπάρξῃ ἕδαφος νὰ λειτουργήσουν ἰκανοποιητικὰ τὰ ἐξωοικονομικά φαινόμενα καὶ νὰ γίνῃ ἡ καλλιτέρα χρησιμοποίησις τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος.

Τοιουτοτρόπως, ἡ λέξις «θαῦμα» προσγειώνεται, ἐφ' ὅσον ὑποτάσσεται ἡ καθολικὴ λειτουργία τοῦ οικονομικοῦ μηχανισμοῦ εἰς κανόνας καὶ νόμους. Τοιουτοτρόπως δὲ τὰ ἐξωοικονομικὰ στοιχεῖα λέγομεν ὅτι ἔχουν, ὡς ἀπαραίτητον ὑπόβαθρον, ἓνα καλῶς ὀργανωμένον καὶ συστηματικὸν μηχανισμόν.

ε. Προϋποθέσεις ἐπαρκείας τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ

Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀνεφέρθημεν εἰς τὸ κοινωνικὸν κόστος, τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐκ τῆς διοικητικῆς δραστηριότητος, πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν ὅτι διὰ νὰ περιορισθῇ τὸ ὑπερβάλλον κοινωνικὸν κόστος, πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἀρίστη λειτουργία τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ ἐκάστης χώρας.

Ἀρίστη ὀργάνωσις τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ, σημαίνει τὰ ἀκόλουθα εἰς γενικὰς γραμμάς :

- Τὸν κατάλληλον ἄνθρωπον εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν.
- Τὸν περιορισμόν, ἂν τοῦτο ἀπαιτεῖται, τῶν ὑπεραριθμῶν ὑπαλλήλων (παρασιτικῶν).
- Τὴν κατάργησιν τῶν ἀχρήστων ὑπηρεσιῶν καὶ διαδικασιῶν.
- Τὴν δημιουργίαν νέων χρησίμων ὑπηρεσιῶν (ἔρευνα κ.ο.κ.).
- Τὴν ταχύτεραν διεκπεραίωσιν καὶ τῶν πλέον ἀσημάντων ὑποθέσεων.
- Τὴν ἀπρόσκοπτον καὶ ὁμαλὴν λειτουργίαν τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ. Ἐπίσης, τὴν ὀρθολογικὴν ὀργάνωσιν καὶ τὸν συντονισμόν (παραγωγικότης).
- Τὴν μείωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου μόχθου καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν «μηχανικῶν δούλων» (αὐτοματισμός).
- Τὴν βελτίωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου καὶ συνεπῶς καὶ τῆς ἀμοιβῆς τῶν ὑπαλλήλων (βεβαίως τὸ τελευταῖον δὲν εὑρίσκεται ἐν στενῇ σχέσει μετὰ τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν).

Μὲ τὰ ἀνωτέρω θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν : μείωσιν τοῦ κόστους τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν. Αὔξησιν (ποσοτικὴν) τῆς ἀποδόσεως καὶ ποιοτικὴν βελτίωσιν τῶν παραγομένων προϊόντων καὶ τῶν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν, μετὰ ἓνα λόγον μείωσιν τοῦ «κοινωνικοῦ κόστους», τὸ ὁποῖον θὰ προέκυπτεν ἀπὸ τὴν ἀπουσίαν τῶν ἀνωτέρω προϋποθέσεων.

V. Αἱ ἐξωτερικαὶ οἰκονομίαι - Τὰ «ψευδῆ ἐξόδα» (External Economies and Diseconomies)

Προκειμένου νὰ φωτίσωμεν τὸ πρόβλημα τοῦ κοινωνικοῦ κόστους, ὅπως καὶ τὰς ἀσταθμῆτους ἐπιπτώσεις, ποὺ ἔχουν διὰ τὴν οἰκονομίαν τὰ διάφορα ἢ ἐξωοικονομικὰ φαινόμενα (ὁ ἀνθρώπινος παράγων) θὰ πρέπει νὰ τὰ ἴδωμεν μέσῳ τοῦ πρίσματος τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῶν «ψευδῶν ἐξόδων».

Συμφώνως μετὰ τὴν κλασσικὴν θεωρίαν (Marshall Principles) «ἐξωτερικαὶ οἰκονομίαι καλοῦνται αἱ δευτερογενεῖς ὠφέλειαι διὰ μίαν οἰκονομίαν καὶ ἐπιχειρήσιν, αἱ προκύπτουσαι ἐμμέσως διὰ τῆς ἀναπτύξεως παρεμφερῶν κλάδων ἢ δραστηριοτήτων, συνεπεῖα τῶν ὁποίων διαδίδονται εὐχερέστερον καὶ ἀδαπα-

νηρότερον αἱ τεχνικαὶ γνώσεις ἢ καθίσταται οικονομικωτέρα ἢ ἀπόκτησις καὶ χρησιμοποίησις τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἢ τέλος, διὰ μείωσης τῶν τιμῶν τῶν ἀπαιτουμένων ἀγαθῶν ἢ ὑπηρεσιῶν, μειοῦται τὸ παραγωγικὸν κόστος. Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἐξωτερικαὶ οἰκονομίαι εἶναι αἱ προερχόμεναι ἀπὸ τὴν γενικὴν οικονομικὴν πρόδον.

Ἀντιθέτως, «ψευδῆ ἔξοδα» θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κληθοῦν ὄλαι αἱ δαπάναι, αἱ ὁποῖαι καταβάλλονται δι' ἕνα ὠρισμένον σκοπὸν — ὑπὸ τῆς διοικήσεως ἢ καὶ τῶν ιδιωτῶν — ἤτοι τὴν παραγωγὴν οικονομικῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ αἱ δαπάναι αὗται δὲν ἀποφέρουν τὰ ἀναμενόμενα ὠφελήματα, δηλαδὴ δὲν διαδίδεται εὐχερῶς καὶ ἀδαπανηρότερον ἢ τεχνικὴ πρόδος, δὲν καθίσταται οικονομικωτέρα ἢ ἀπόκτησις καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, δὲν μειοῦται τὸ παραγωγικὸν κόστος, ὥστε ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἀντὶ οικονομικῆς προόδου ἔχομεν καθυστέρησιν.

Καὶ διὰ νὰ διευκρινίσωμεν περαιτέρω τὰς ἀνωτέρω ἐννοίας, λέγομεν ὅτι ὅταν εἰς οικονομικὸς παράγων (διοίκησις ἢ ιδιώτης) λαμβάνῃ μίαν οικονομικὴν ἀπόφασιν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐνὸς ἔργου, εἰς τὴν περίπτωσιν πού τιμῆμα τοῦ πραγματικοῦ τοῦ κόστους καλεῖται νὰ τὸ πληρώσῃ τρίτον πρόσωπον, ἢ ὅταν ἡ ἐνέργειά του αὕτη προκαλῆ δαπάνας εἰς τρίτον πρόσωπον, τότε λέγομεν, ὅτι ἔχομεν «ψευδῆ ἔξοδα». Ὅταν, ἀντιθέτως, ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν πρακαλοῦνται ὠφελήματα εἰς τρίτα πρόσωπα, τότε λέγομεν ὅτι ἔχομεν ἐξωτερικὰς οἰκονομίας.

Καὶ διὰ νὰ δώσωμεν μερικὰ παραδείγματα : Δι' ὠρισμένας βιομηχανίας, ἡ ὑπαρξις εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν ἄλλων βιομηχανιῶν, παραγουσῶν συμπληρωματικὰ προϊόντα (αὐτοκίνητα - καουτσούκ κλπ.) ἀποτελεῖ ἐξωτερικὴν οἰκονομίαν δι' ἀμφοτέρας τὰς βιομηχανίας. Ἡ ὑπαρξις, ὁμοίως, ὀδικῶν ἀρτηριῶν, μέσων τηλεπικοινωνίας, λιμένων καὶ ἀκόμη ὄλων τῶν λοιπῶν ἔργων ὑποδομῆς (ἀρδευτικὰ ἔργα κλπ.) ἀποτελεῖ ἐξωτερικὴν οἰκονομίαν διὰ τὰς ἰδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις ὅπως καὶ διὰ τὰ ἄτομα μιᾶς κοινότητος. Ἡ ἐκπαίδευσις — κλασσικὴ καὶ τεχνικὴ — ἀποτελεῖ μίαν ἐξωτερικὴν οἰκονομίαν διὰ τὸ κοινωνικὸν σύνολον. Περαιτέρω, ἡ ὑπαρξις τεχνικῶς καὶ ἀνθρωπιστικῶς ἐκπαιδευμένων ἀνθρώπων εἰς μίαν κοινότητα δημιουργεῖ μίαν συνολικὴν τάσιν εἰς τὴν κοινότητα αὐτὴν περαιτέρω μαθήσεως ἀλλὰ καὶ διαδόσεως τῶν τεχνικῶν μεθόδων. Ἡ ὑπαρξις τοῦ ἐπαρκοῦς διοικητικοῦ μηχανισμοῦ, πού κατορθώνει νὰ διεκπεραιώσῃ ταχέως, ἀποφασιστικῶς καὶ ὀλιγοδαπάνως μίαν ὑπόθεσιν ἀποτελεῖ ἐξωτερικὴν οἰκονομίαν διὰ τοὺς ἐνδιαφερομένους. Ἐν συνόψει, ὄλαι αἱ προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεφέρθησαν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον τῆς ἐπαρκείας καὶ τῆς ἀρίστης ὀργανώσεως τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ μιᾶς χώρας συνιστοῦν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξωτερικὰς οἰκονομίας καὶ ἀφ' ἑτέρου συντελοῦν εἰς τὴν μείωσιν τοῦ κοινωνικοῦ κόστους.

Ἀντιθέτως, ὅταν ἡ παιδεία, ἡ ὑγεία, τὸ ὀδικὸν δίκτυον, ἡ ὕδρευσις, ὁ ἠλεκτρισμὸς κ.ο.κ. — δηλαδὴ αἱ δαπάναι τῆς κρατικῆς διοικήσεως — δὲν δημιουργοῦν τὰ ἀναμενόμενα ὠφελήματα ἢ τὸ κόστος τούτων εἶναι ὑψηλότερον τοῦ ἰδιωτικοῦ ἢ δημιουργοῦν μονοπωλιακὰς καταστάσεις ἢ τέλος δὲν ὀδη-

γούν εις τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ καλοῦ ψυχολογικοῦ κλίματος, τότε λέγομεν ὅτι ἀποβαίνουν ψευδῆ ἔξοδα.

Μία ἀκραία περίπτωσις εἶναι : ὅταν οἱ πολῖται μιᾶς κοινότητος εἶναι ὑγιεῖς ἢ ὑγιέστεροι, συνεπεῖα ἐπαρκοῦς κοινωνικῆς προνοίας, τότε εἶναι καλύτεροι ἐργάται, ἔχουν ὑψηλότερον εἰσόδημα, εἶναι εὐτυχέστεροι καὶ περισσότερον αἰσιόδοξοι, τοιουτοτρόπως, συντελοῦν εἰς τὴν οἰκονομικὴν πρόδοον.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ «ἀριστοποίησις» τῆς οἰκονομικῆς ὀργανώσεως καὶ ἡ «μεγιστοποίησις» τῶν ὠφελημάτων διὰ τὸ κοινωνικὸν σύνολον.

Ὁ καθηγητὴς Hirshman (The strategy of economic growth) προσφέρει σημαντικὰ ἐπιχειρήματα, ἀναφορικῶς μὲ τὸ θέμα τοῦ κοινωνικοῦ κόστους τῶν ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν καὶ τῶν ψευδῶν ἐξόδων. Τινὰ τούτων ἀνεφέρθησαν ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια. Προσθέτομεν ἀκόμη τὰ ἀκόλουθα :

— Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα ἐνὸς ἔθνους καὶ τῶν πολιτῶν του νὰ ὀργανωθοῦν μὲ στόχον τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν.

— Τὰ λεπτότερα σημεῖα τῆς διαδικασίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ συνεπῶς, αἱ σοβαρώτεροι ἐντάσεις προκύπτουν, ὄχι τόσο εἰς τὸν συσχετισμὸν τοῦ κόστους καὶ τῶν ἐκ τούτου ὠφελημάτων, ὅσον εἰς τὴν ἄγνοιαν τοῦ βασικοῦ στόχου, ποῦ εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἄγνοιαν τῶν δρόμων ποῦ ὀδηγοῦν εἰς ταύτην.

— Προκειμένου νὰ διαπιστώσωμεν τὰ ἀποφασιστικώτερα σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα προσκόπτεται ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας, κατ' ἀρχὴν, ὅτι αἱ χῶραι δὲν ἐπωφελοῦνται τῶν εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων, ποῦ ὑφίστανται ἐσωτερικῶς, τοῦτο δὲ ὀφείλεται εἰς ψυχολογικοὺς παράγοντας περισσότερον παρὰ εἰς οἰκονομικούς, ὅπως ἡ ἀνάγκη ἀλλαγῆς (the idea of change), ἡ λήψις ἀποφάσεως μὲ τὴν ἀπαιτουμένην ταχύτητα καὶ τὸ ἀναγκαιοῦν βᾶρος, ἰδίως ὅμως δὲν γνωρίζουν τοὺς τρόπους κινητοποιήσεως καὶ καταλλήλου χειρισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος.

— Ὁ οὐσιώδης λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον αἱ ἰδιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις ἐπενδύουν ὀλιγώτερα ἀπὸ τὰ ἀναγκαιοῦντα ἢ ἀπὸ τὰ οἰκονομικῶς ὠφέλιμα, τόσο δι' αὐτάς, ὅσον καὶ διὰ τὸ κοινωνικὸν σύνολον, εἶναι διότι δὲν δύνανται νὰ συνειδητοποιήσουν τὸ μέγεθος τῶν ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν, ποῦ τόσο ἡ ἰδικὴ των δραστηριότης, ὅσον καὶ ἡ διοικητικὴ δραστηριότης προκαλοῦν, ἢ καὶ ἀκόμη διότι δὲν τοὺς εἶναι δυνατὸν νὰ προΐδουν τὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς οἰκονομίας. Ἄλλοι συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Scitovski, ὁ Rosentein καὶ ὁ Viner ἀναφέρουν πρόσθετα ἐπιχειρήματα, ὅσον ἀφορᾷ τὴν σημασίαν τῶν ὑπὸ ἔρευναν παραγόντων. Ὑπὸ τῶν ἰδίων συγγραφέων ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Hirshman εἰσάγεται καὶ μία νέα ἔννοια, ποῦ καλεῖται «ἀξίωμα τῆς διοχετεύσεως ἐντὸς τῆς οἰκονομίας τῶν ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν» (internalization doctrine).

— Σχετικῶς μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἀνεφέρθησαν ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα ὀρισμένα ἐπιχειρήματα ἀναφορικῶς μὲ τοὺς θεσμικοὺς παράγοντας, οἱ ὁποῖοι ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, ὅπως : α) αἱ εὐκαιρίαι καὶ ἡ ὑπαρ-

εις τεχνικῶν μεταβολῶν, β) ἡ ἱκανότης κυριαρχήσεως τούτων, γ) ἡ πίεσις τῆς ἀποδοχῆς τῶν τεχνικῶν μεταβολῶν καὶ δ) ἡ ἐπάρκεια τοῦ ὀργανωτικοῦ μηχανισμοῦ (διοικητικοῦ καὶ ἐπιχειρητικοῦ). Ὅλα ταῦτα συντελοῦν, ὥστε οἱ νεωτερισμοί, αἱ ἐφευρέσεις, τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν καὶ τὸ ὄλον πνεῦμα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως νὰ διαχέεται εὐκόλως καὶ κατ' ἀποφασιστικὸν τρόπον ἐντὸς τῆς οἰκονομίας.

Ἐν βασικὸν πρόβλημα εἶναι ὅτι αἱ ἰδιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις, μοιραίως, ὑποτιμοῦν, ἢ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμήσουν εἰς ὄλον τους τὸ μέγεθος, τὰ κοινωνικὰ ὠφελήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι συνήθως μακροπροθέσμου ἀποδόσεως. Διὰ τοῦτο δὲ παρατηρεῖται καὶ ἡ ἀπροθυμία τῶν ἰδιωτῶν διὰ δαπάνας, ὅπως ἡ παιδεία, ἢ καὶ ἀκόμη ἀμεσωτέρας ἀποδόσεως ἔργα (ἀρδευτικά) ἢ καὶ ἡ ἔρευνα, τὴν ὁποίαν θεωροῦν ὡς ἀμφιβόλου οἰκονομικῆς ὠφελιμότητος. Τοῦτο ἰσχύει περισσότερον διὰ τὰς ὑπαναπτύκτους οἰκονομίας βεβαίως, ἢ καὶ τοὺς ὑπαναπτύκτους ἀνθρώπους. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι εἰς τὰς χώρας αὐτὰς αἱ ἐξωτερικαὶ οἰκονομίαι, δὲν διοχετεύονται ταχέως καὶ ἀποφασιστικῶς, ἐνῶ ἀντιθέτως, τὰ ψευδῆ ἔξοδα διοχετεύονται ταυτοχρόνως μὲ ὑπέρογκα κέρδη προερχόμενα ἐκ τῆς καθυστερήσεως (Viner).

Κατὰ τὸν Hirsman, τὸ ἀξίωμα τῆς διοχετεύσεως σημαίνει τὴν ἀνάληψιν ὑπὸ τοῦ κράτους, ἠὺξημένης εὐθύνης, εἰς τὴν οἰκονομικὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν ἀτόμων, κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν μέρους τῆς ἐννοίας τοῦ κοινωνικοῦ κόστους εἰς τοὺς λογιστικούς ὑπολογισμοὺς τῶν ἐπιχειρήσεων, τοιοῦτοτρόπως δὲ νὰ μετριάσῃ τὴν σκληρότητα καὶ κατὰ κάποιον τρόπον τὴν ἀσπλαχνίαν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (the ruthlessness of development). Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι αἱ ἰδιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις δὲν ἔχουν συνειδητοποιήσει καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτιμήσουν τὸ κοινωνικὸν κόστος, τοῦτο ἀποτελεῖ βασικὸν ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐκβιομηχάνισιν μιᾶς χώρας.

Ὁ Schumpeter ἀναφέρει ὡς ἐμπόδιον διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν νεωτερισμῶν, ἐφευρέσεων καὶ νέου τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, τὴν ἀπροθυμίαν τῶν βιομηχάνων νὰ ὑποβληθοῦν εἰς νέας θυσίας καὶ νὰ ἐγκαταλείψουν παλαιὸν τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν, ἀρκετὰ δαπανηρόν, καὶ νὰ ἀγνοήσουν τὰς παλαιὰς τεχνικὰς πού μὲ τόσον κόπον ἀπέκτησαν.